

Дејан Микавица
Горан Васин

БОРБЕ СТРАТИМИРОВИЋ

ЕДИЦИЈА
Пречански Срби до слома Аустроугарске
КЊИГА 20

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
др Владан Гавриловић
др Ненад Нинковић
др Боривоје Милошевић

На њредњој корици
Анастас Јовановић, *Ђорђе Сѣрайѣимировић*

На њолеђини
Влахо Буковац, *Благовешѣенски сабор у Сремским Карловцима*, 1861.

На њредлиѣу
Биѣка код Вриѣа између војске Срѣске Војводине и мађарске војске,
јануар 1849.

На залисѣу
Винценц Кацлер (Vincen Katzler),
Биѣка код Вилова између војске Срѣске Војводине и мађарске војске, мај 1849.

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2022.

Издавање Едиѣије њдржали су
Покрајински секретаријат за културу,
јавно информисање и односе са верским заједницама

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове органа који је доделио средства за суфинансирање]

ДЕЈАН МИКАВИЦА
ГОРАН ВАСИН

БОРЂЕ СТРАТИМИРОВИЋ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТВ
РАДИО ТЕЛЕВИЗИЈА
ВОЈВОДИНЕ

EUPROGRESS
Нови Сад

САДРЖАЈ

Дејан Микавица	
ОД СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ ДО СРПСКЕ ВОЈВОДИНЕ.	
ОД ДЕСПОТА ЋОРЂА БРАНКОВИЋА ДО	
ВОЈДА ЋОРЂА СТРАТИМИРОВИЋА 1688–1848.....	7
Белешке.....	41
Дејан Микавица	
СРПСКА ВОЈВОДИНА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ	
ЋОРЂЕ СТРАТИМИРОВИЋ У СРПСКО-МАЂАРСКОМ РАТУ И	
ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ АПСОЛУТИЗМА 1848–1860.....	61
Белешке.....	90
Горан Васин	
ИЗМЕЋУ УГАРСКОГ САБОРА И ИСТОЧНОГ ПИТАЊА	
НАЦИОНАЛНА И ПОЛИТИЧКА ДЕЛАТНОСТ	
ЋОРЂА СТРАТИМИРОВИЋА 1860–1908.....	93
Белешке.....	137
Ћорђе Стратимировић	
РЕФОРМЕ У ТУРСКОЈ (<i>DIE REFORMEN IN DER TURKEI, WIEN 1856</i>)	
(Бранкица Јовановић).....	147
Први део	147
ПОЈАВЕ ПРОПАДАЊА И УТИЦАЈ КОРАНА НА ЊИХ.....	150
РЕФОРМАМА У ТУРСКОЈ МОРАЛА БИ ДА ПРЕТХОДИ	
РЕФОРМА ЊЕНЕ ВЕРЕ.....	156
ДОКЛЕ СЕЖЕ МОЋ СУЛТАНА У КОРИСТ РЕФОРМИ.....	160
УЛЕМА И ЊЕНА МОЋ У БОРБИ ПРОТИВ РЕФОРМИ.....	169
СУДИЈЕ.....	173
О МУФТИЈАМА ИЛИ САВЕТОДАВНИМ ПРАВНИЦИМА.....	176

ИМАМИ ИЛИ ПРАВИ СЛУЖБЕНИЦИ КУЛТА	177
ХАТИШЕРИФ ИЗ ГИЛХАНЕ И УЗРОК ЊЕГОВОГ НЕУСПЕХА	180
Белешке	189
Други део	195
ДУХ РЕФОРМИ.....	195
ДВАДЕСЕТ И ЈЕДНА ТАЧКА РЕФОРМИ	197
ДРУГА И ТРЕЋА ТАЧКА РЕФОРМИ И	
ОДНОСИ ГРЧКЕ ЦРКВЕ ПРЕМА ДРЖАВИ.....	203
ПЕТА ТАЧКА РЕФОРМИ – ПОЛИТИЧКИ ПРОМАШАЈ	208
НЕУЖНОСТ ПОТПУНОГ РАЗДВАЈАЊА	
ХРИШЋАНСКОГ И ТУРСКОГ ЕЛЕМЕНТА	211
РЕФОРМИСАЊЕ ФИНАНСИЈА.....	219
ОПОРЕЗИВАЊЕ И ДЕЛИМИЧНА КОНФИСКАЦИЈА ВАКУФА.....	222
КАПИТАЛИЗАЦИЈА ПОРЕЗА У КНЕЖЕВИНАМА	227
УВОЂЕЊЕ ПОРЕЗА НА СЛУТЕ.....	228
ЧИТЛУК-САХИБИЈА (АГА)	229
УКИДАЊЕ РОПСТВА	235
Белешке	238
ДЕЛАЊЕ ПОСЛАНИКА БЕЧКЕРЕЧКОГ	
ЂОРЂЕ СТРАТИМИРОВИЋ НА УГАРСКОМ САБОРУ 1865–8.....	241
ИЗБОРНИ ПРОГРАМ	243
ПРВА БЕСЕДА 9. (21) фебр. 1866.	246
ДРУГА БЕСЕДА 9. (21.) фебр. 1866.	250
БЕСЕДА 24. апр. (6. мая) 1868.....	251
БЕСЕДА 13. нов. 1868.....	254
БЕЛЕШКА О АУТОРИМА.....	261

Дејан Микавица

ОД СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ ДО СРПСКЕ
ВОЈВОДИНЕ. ОД ДЕСПОТА
ЂОРЂА БРАНКОВИЋА ДО ВОЖДА
ЂОРЂА СТРАТИМИРОВИЋА
1688–1848.

Предисторија политичког сукоба између Лајоша Кошута и Ђорђа Стратимировића који се одиграо у Пожуну, уочи избијања мађарско-српског рата 1848. године, односила се на њихово дијаметрално супротно схватање правно-политичког положаја српског народа у Угарској, његових грађанских и колективних права, принципа самоопредељења које је подразумевало да и Срби, слично Мађарима и свим другим европским народима, имају историјско, легитимно и природно право да самостално одлучују о својој судбини. Ово несагласје подразумевало је различито тумачење улоге српског народа у одбрани Угарске од турског завојевача, политичког значаја српског националног програма Ђорђа Бранковића и легитимности Леополдових привилегија стечених у току Прве велике српске сеобе и Великог бечког рата који је вођен против Османског царства шеснаест година (1683–1699)¹. Од избијања, трајања и исхода аустријско-турских ратова од шеснаестог па до краја осамнаестог века, као и од крупних друштвених последица и промена политичких прилика које су они доносили, зависили су, у пресудној мери, и услови за национални и биолошки опстанак српског народа, као и честе сеобе Срба из Османског царства или у крајњој линији, њихов правно-политички положај у Хабзбуршкој монархији.² Ђорђе Стратимировић је, захтевајући за свој народ, као предводник новосадске депутације и челник српског револуционарног одбора, националну и политичку равноправност у Угарској, сматрао да на ова-

кав став има легитимно, демократско и привилегијално право, не само због ратничких заслуга Срба у борбама против Турака вођених после пропасти српске и мађарске средњовековне државе у XV и XVI веку и Привилегија (тзв. царских, аустријских или „великих“) донетих и потврђиваних од последње деценије XVII века, већ и с обзиром на идентичне захтеве других европских народа који су у то време одлучно и револуционарно захтевали поштовање либерално-демократских, грађанских и колективних права заснованих на принципима које је политички артикулисала и промовисала француска и европска грађанска револуција од последњих деценија XVIII века до избијања „пролећа народа“, средином XIX века (1848). Овај разговор је избијање другог српско-мађарског рата у Хабзбуршкој монархији учинио вероватнијим и извеснијим, наговештавајући, између осталог, да је двадесетшестогодишњи Ђорђе Стратимировић, тада само одважни аустријски официр и члан српске депутације на појунским преговорима, способан да заслужи, пре свега својим бескомпромисним држањем, а потом и потврђеним родољубивим, херојским и ратничким пожртвовањем, да буде сврстан, као истински народни вожд војвођанских и пречанских Срба, у плејаду изузетних историјских личности, знаменитих првака и војсковођа, оних великана који су се доказали као најзаслужнији за стицање слободе српског народа, одбрану његовог националног идентитета и достојанства, политичке равноправности и државотворне мисли у временима највећих историјских искушења.³

Националну и државотворну политику свог народа, засновану на Позивном манифесту и Привилегијама које су уследиле, први је визионарски осмислио и доследно заступао међу црквеним великодостојницима, после Велике српске сеобе, патријарх Арсеније III Црнојевић.⁴ Његов наследник, митрополит крушедолски Исаија Ђаковић је, не узимајући у обзир мађарско становиште, осмислио и дефинисао српске захтеве на основу којих су тражене од цара Леополда I привилегије за Србе, без обзира где се они налазили али тек после саветовања са Ђорђом Бранковићем, ердељским и српским грофом и тобожњим потомком династије Бранковића.⁵ Међу световним, српским пречанским првацима који су дали највећи допринос идеји обнове Српске деспотине, у научној литератури се издвојила с највећим разлогом управо личност грофа и несужеог српског деспота Ђорђа Бранковића који је (1688) изложио аустријском цару Леополду I план о стварању српске државе којој би он био на челу као легитимни наследник српских деспота. После његовог заточења у Хебу, сличном идејом о обнови српске државности или о успостављању политичко-територијалне ау-

тономије на простору Хабзбуршке монархије (Српске Деспотовине или Српске Војводине којој би на челу био српски деспот или српски војвода), уколико то већ није изгледало могуће у Османском царству, заносили су се, од краја XVII до средине XIX века, поред црквених великодостојника, и многи српски световни прваци, аустријски официри, ратници и војници, врло угледни и образовани пречани, просветитељи, научници, уметници, писци, а касније су њихов пут следиле и страначко-политичке вође. Међу свима, нарочито су се истакли Јован Монастерлија, крајем XVII и почетком XVIII века као подвојвода и вођа српске милиције;⁶ Јован Поповић Текелија оберкапетан, пуковник и заповедник Поморишке војне крајине који се посебно својим херојством доказао у бици код Сенте против Турака (1697)⁷ али и у ратовању против Мађара у Ракоцијевом устанку;⁸ чувени сликар, песник и писац Христофор Жефаровић⁹ који је својом *Сѣматїиоѳрафијом* као својеврсним историјским приручником подсећао на темеље српске државности преузете из средњовековног наслеђа, а резањем у бакру књиге митрополита Павла Ненадовића *Привилегије* уједно учвршћивао националну политику у Аустријском царству засновану на царским привилегијалним актима које је Србима дао Леополд I, а после њега потврђивали и Јозеф I, Карло VI и Марија Терезија.¹⁰ Затим се својим делом и стваралаштвом међу световњацима посебно издвојио Захарија Стефановић Орфелин¹¹ који је у рационалистичко-просветитељском духу осмишљавао планове о културном и духовном напретку српског народа посебно подстичући националну и државотворну свест свог народа у Аустријском царству – са мањим истицањем значаја Привилегија и са већим поверењем у јозефинистичке државне реформе које нису, у крајњој линији, спутавале српску ослободилачку мисао усмерену ка Аустрији (чијој је владарки Марији Терезији упућивао представке којима је настојао да допринесе побољшању положаја свог народа) и ка једноверној Русији;¹² затим Јован Рајић¹³ који се у историографском раду умногоме ослањао управо на *Хронике* Ђорђа Бранковића;¹⁴ посебно Доситеј Обрадовић као најзначајнији српски просветитељ¹⁵ који је у свом кругу српских националиста и јозефиниста настојао да допринесе ослобођењу српског народа, учвршћењу српске државотворне идеје и стварању нововековне српске државе уз помоћ аустријског цара – али на простору Османског, а не Хабзбуршког царства;¹⁶ потом Сава Текелија¹⁷ који је као посланик на Темишварском Црквено-народном сабору (на којем су, између осталог, разматрани захтеви за стицањем посебне територије позивањем на историјско, привилегијално право) заступао мишљење да Привиле-

гије треба инкорпорисати у државно законодавство само уколико оне нису у супротности са уставом Угарске;¹⁸ затим Стефан Вујановски¹⁹ као и сви други угледни световни прваци, српски учитељи, трговци, правници као што је био, на пример, Јован Мушкатировић²⁰ и њему блиски, виђенији Срби који (као што је и са њим био случај) чак и нису били посланици на Црквено-народним саборима, нарочито официри српске националности у аустријској војсци као што је био Михаило Михаљевић који је водио српске слободне корпусе односно фрајкорје као аустријски пуковник верујући у ослобођење Србије уз помоћ Двора и Цара,²¹ или генерал Павле Папила²² који је одлучно заступао већинско становиште пречанских Срба тражећи на Темишварском сабору да се, управо на основу Привилегија, Србима додели Банат (који тада још није био инкорпориран у Угарску) као посебна област на управу и организовање иако су неки други посланици веровали да је посебну српску аутономну територију могуће добити на ширем простору Баната, Срема и евентуално ослобођених делова Србије поново уз гарантовање Привилегија за оне Србе који би се нашли изван ових територија. Укупно узевши, постојало је прилично јединствено становиште скоро свих световних првака пречанских Срба, посебно оних посланика српских зборова и сабора који су били беспоговорно уз српску црквену јерархију у том преломном периоду, од краја XVII до краја XVIII века, а то значи и многих мање познатих Срба као што су били будимски биро Петар Димић, новосадски сенатор Лазар Рубешић, оберкапетан Подунавске војне крајине Секула Витковић, као и других, често сасвим анонимних, који су ревносно, одано, па и буквално физички, чували Привилегије убеђени да су оне од посебног значаја за постизање српског ослобођења и обнову српске државности, или пак оних који су практично целог свог живота пожртвовано ратовали, безрезервно верујући да ће обећање из Привилегија бити испуњено; такав је био и пуковник Атанасије Рашковић²³ као и сви они који су официре следили, српски војници и граничари, да би се, најзад, у XIX веку, више од других световних првака и вођа пречанских Срба, истакли Ђорђе Стратимировић на бојном пољу, као непобедиви вођа Срба у једном од „најсвирепијих ратова које је људска историја забележила почевши од Пелопонеског рата...“ и Светозар Милетић 1848. као уставописац и активиста у служби Патријарха и Српске Војводине, а касније на Угарском, Хрватском и Црквено-народном сабору, као неприкосновени предводник Срба у њиховој политичкој и парламентарној борби за обнову Српске Војводине, пре и после дуалистичког преуређења Хабзбуршке монархије. И у тој политичко-парламентар-

ној борби Ђорђе Стратимировић ће имати значајну улогу која је историографски остала занемарена и у сенци његовог херојског ратовања за Српску Војводину. И један и други, Стратимировић и Милетић, веровали су да Срби у Угарској имају и привилегијално и природно право и на црквено-просветну и на политичко-територијалну аутономију у Хабзбуршкој монархији, слободан избор свог војводе/деспота и црквеног поглавара на српским Црквено-народним саборима, да су то право стекли првенствено царском вољом и за велике ратне заслуге, нарочито од краја XVII века. Сматрали су да Привилегије имају карактер државно-правног споразума постигнутог између српског народа и хабзбуршког владара и да на томе треба инсистирати у сваком случају, имајући увек у виду постојеће политичке прилике у Монархији и изван ње.²⁴

Однос Бечког двора, Угарског и Хрватског сабора, државника и политичара Хабзбуршке монархије према Привилегијама, а самим тим и према правно-политичком положају српског народа мењао се током времена, од Ђорђа Бранковића до Ђорђа Стратимировића, али су одређена начела и одређени интереси, посебно када је у питању политика Католичке цркве према „привилегованим и повлашћеним“ Србима остали непромењени и сводили су се на то да Србима треба сваку врсту аутономије ускратити и укинути, а српски народ поунијатити и покатоличити. Бечки двор је Привилегије потврђивао или сужавао у зависности од политичких прилика у земљи и међународних околности, док је Угарски сабор, у договору са мађарским и хрватским великашима, настојао на сваки начин да привилеговани положај Срба умањи или сасвим укине, полазећи од уверења да неодговарајућим тумачењем ових царских аката може бити угрожена мађарска државна доктрина, територијални интегритет и политички суверенитет Угарске. С друге стране, између српских црквених и световних првака није увек постојало савршено сагласје о томе шта треба да представља световни вођа пречанских Срба (деспот или војвода) с обзиром на историјски и национално-духовни престиж који је одувек у српском народу имао поглавар Српске православне цркве. Патријарх Арсеније III Црнојевић је, у своје време, показивао спремност да прихвати Ђорђа Бранковића за деспота државе коју су Срби настојали да стекну, узимајући првенствено у обзир наклоњеност српског народа према личности Ђорђа Бранковића, али такав резон нису у свим следећим случајевима следили и други српски архијереји. У случају војводе Ђорђа Стратимировића, после смрти војводе Стевана Шупљикца, патријарх Јосиф Рајачић се, на пример, другачије опредељивао, настојећи као и

сви његови претходници на црквеном трону, да осигура првенствено или искључиво за себе и црквену и световну власт над српским народом и обезбеди за своје мишљење подршку и сагласност аустријског цара и угарског краља.²⁵

Још од почетка Великог бечког рата, Срби, сви њихови световни прваци и црквени великодостојници, настојали су да у Бечком двору стекну поузданог савезника и заштитника за успостављање/обнову српске државе, а с ослонцем на Позивни манифест и Привилегије, које су после Манифеста уследиле, да трајно дефинишу националну политику која је подразумевала добијање територије у оквиру које би се политички и управно организовали, стекли право да слободно изаберу, на својим Црквено-народним саборима, световног и црквеног старешину (деспота или војводу и митрополита односно патријарха). После погибије последњег титуларног деспота у XVI веку Павла Бакића, први је, међу српским световним првацима, Ђорђе Бранковић смишљено и плански настојао, неколико година пре Манифеста, дипломатским акцијама, различитим политичким методама па и војним учешћем у рату, да оживи и реализује идеју о српској државности, о проширеној Српској Деспотовини којом би он владао са титулом Деспота. После пријема код аустријског цара, Ђорђе Бранковић предао је, почетком августа 1688. године, поменути меморијал чију су основу чиниле раније представке и подаци прикупљени највише од Иштванфија Николе, мађарског историчара, затим своју баронску диплому, потврду о услугама Цару из 1673/74. године, патријархово сведочанство. Обећавао је да ће око себе окупити макар 30.000 српских устаника и тражио потпору од 4.800 фр. „док не добије поседе својих предака“ на које се позивао. Цареви саветници су испрва, из различитих разлога, прихватили овај меморијал, препоручили га Цару и на вест о паду Београда (1688) Леополд I је потврдио Ђорђу Бранковићу тражено право на наследство Вука Бранковића, новом дипломом и грофовским грбом (20. септембар 1688). У меморијалу Ђорђа Бранковића предочен је детаљан план формирања нове српске/илирске државе и виђење њеног државно-правног односа према Хабзбуршкој монархији као државној целини. Већ на почетку Меморијала истакнуте су велике заслуге аустријских царева за хришћанство, због чега су „народи Илирске империје“ односно Србијанци, Босанци, Бугари, Рашани, Трачани, Албанци и Македонци „прибегли императору и господару као своме будућем ослободиоцу“. Затим се говори да су „илирски народи“ бирали себи деспоте из своје средине.²⁶ Ипак, оно што је најзначајније у Меморијалу, осим тражења територије, односило се на захтев да се Србима

дозволи слободан избор Деспота као и слободно исповедање православне вере, поштовање граница и – Привилегије којима се све то гарантује. Моли се владар Хабзбуршке монархије за помоћ, уз обећање да ће ослобођени српски народ (као и други народи са њим) помагати цару против непријатеља на истоку и „формирати брану за суседну Угарску и остале царске краљевине и покрајине“, као и да ће војску издржавати сопственим средствима.²⁷

Примерима из прошлости оправдан је заједнички програм деловања балканских народа и Аустријског царства. У замену за Београд, чије је ослобођење било у изгледу, предложено је уступање Деспоту и његовим потомцима оних места и крајева, која је некада, по казивању Бонфинија, цар Сигисмунд дао деспоту Ђурђу I Бранковићу. Осим тога, предложено је да се Ђурђу Бранковићу признају следеће земље: Херцеговина, Срем, Јенопољ или Рашка, Темишвар као и сва остала места ослобођена од Турака. За Србију, Босну, Бугарску и остале земље, које су биле под Турцима, предложено је исплаћивање новчане помоћи – за српског деспота. Бранковићев план, програм и визија ове проширене Српске Деспотовине, такозваног Илирика, створила је извесне недоумице које се тичу граница ове и овакве државе – која се у научној литератури назива још и Илирском краљевином, Српским царством, Великом Србијом. Наиме, читајући старе писце, средњовековне и новије хроничаре, Бранковић је поистоветио границе Илирика и његове етнографске односе са српским средњовековним границама. Од Бонфинија је могао сагледати средњовековне границе Српске деспотовине, али му оне нису биле довољне и стога их је проширио, у складу са оваквом представом, на друге балканске просторе.²⁸ Прилично олако се у литератури оцењује да је овакво решење настало искључиво као резултат Бранковићевог недовољног познавања етничких прилика на Балканском полуострву и да му западни део Балкана у том контексту није био довољно познат.²⁹ У сваком случају, Бранковић је Меморијал написао у Букурешту покушавајући пре свега да меродавним факторима у Бечу покаже како су Срби али и други народи на простору југоисточне Европе спремни на устанак и борбу против Турака.³⁰ Неретко се у научној литератури наглашава да је овим меморијалом потврђено да се његов аутор определио за идеју империје³¹ односно да је сматрао да се „под заштитом империје и императора“ треба „тираније ослободити цела Европа“ па „чак и Азија“ и да ће се на такав начин распростраити „врховна власт императора над читавом васељеном“. Научно несагласје је присутно и у дефинитивном приписивању ауторства овог програма Бранковићу с тим да се као друга

могућност наводи да је поједине делове Меморијала саставио са још неким, угледним српским првацима и да се пре одласка у Беч састао са српским патријархом, са чијом потврдом је у Бечу настојао да докаже своје везе са другим, потлаченим хришћанским народима.³² У сваком случају, већи део онога што је захтевао Ђорђе Бранковић, Бечки двор је прихватио. Није прихваћена седма и осма тачка Меморијала у којима је захтевао враћање градова и земаља, али је прихваћена шеста тачка, односно Бранковићев предлог да, као гроф римске империје и потомак старе српске владарске породице, организује устанак и подигне Србе на оружје против Турака. На основу шесте тачке Меморијала, Ђорђе Бранковић је и добио титулу грофа.³³

Српску „леополдовско-привилегијалну“ политику, усмерену ка стицању свеобухватне аутономије или обнову српске државности, Ђорђе Бранковић, по свему судећи, није схватао идентично као и патријарх Арсеније III Црнојевић, иако је после велике сеобе Срба са простора њихове средњовековне државе (1690), конкретно и несебично помагао Исаји Ђаковићу у формулисању и стилизацији српских захтева спремљених за аустријског цара. При том је посебно утицао на трећу тачку српских захтева, на основу које су тражене привилегије за Србе где год да се они налазе у том тренутку или где ће се тек наћи у Хабзбуршкој монархији. После свих ових договора и консултација вођени су посебни преговори између српског владике и аустријског владара који је, првенствено полазећи од схватања да оне ни на који начин не задиру у државне интересе, односно да немају политички, него како се чинило у августу 1690. године само верски карактер, наредио Аустријској дворској канцеларији да формулише Прву привилегију и управо у томе се најочигледније види конкретан и нарочит историјски значај улоге и дела грофа Бранковића, што значи да је утицао на оно што се убудуће показало као најважније за Србе и њихове националне интересе, а то је да Привилегија буде дата Србима по праву народа (племена, *jus origine*), а не онако како је првобитно у дворским круговима замишљено, на територији која је фактички под турском влашћу (Грчка, Бугарска, Рашка, Херцеговина, Далмација). Противници тога да се у Привилегији наведу крајеви којима српски световни владар реално управља, били су пре свега из редова Католичке цркве, на челу са кардиналом Леополдом Колоничем, али су пред државним разлогом и владарским ауторитетом били приморани да уступку.³⁴

Најзад, важно је истаћи да је управо у контактима између грофа Ђорђа Бранковића и епископа Исаје Ђаковића заживела идеја да се напусти искључиво црквени оквир српске аутономије и да се покуша

реализовати и политичка димензија аутономије, а то је значило да се заузме став и према питању – да ли патријарх остаје предводник Срба не само у духовним, него и у световним стварима, као што је то у великој мери био у Османском царству.³⁵ Имајући у виду ово питање, црквена јерархија је почетком XVIII века Инвитуторију, која је претходила првој великој привилегији, сматрала за позивни манифест аустријског цара на борбу против Турака, на основу којег су Срби *per modum* расти прешли у Хабзбуршку монархију и имали право за себе да затраже посебну територију и евентуално бирају посебног, световног старешину.³⁶ Управо у тој Инвитуторији се види посебан значај и смисао Бранковићевог меморијала састављеног три године раније. Наиме, узимајући њега у обзир и сличног предлога генерала Марсиљија, цар Леополд I је упутио Позивно писмо (*Litterae Invitatoriae*) Србима и другим народима на Балкану који су били под турском влашћу позивајући их да се придруже царској, хришћанској војсци и у заједничком ратовању припоје земље које су настањивали Хабзбуршкој држави. У том случају, Србима би била гарантована њихова дотадашња права и обавезе, слобода вероисповести и право избора војводе. Обећано је укидање неправедних пореза које су Турци наметнули и ослобођење уопште од сваког данка који није постојао у Угарској краљевини. Овај позив важио је за оне који би остали на својим огњиштима, односно за територију некадашње Србије, али су управо на основу њега, тумачећи га у свом интересу и водећи рачуна о својим националним правима и политичко-правном положају, пречански Срби накнадно истакли своје право на избор српског војводе/деспота односно на територијално-политичку аутономију у Хабзбуршкој монархији. Народ би, по царској Инвитуторији, свакако био дужан да даје порез владару, властелину и цркви, али уз модификацију и у зависности од локалних прилика.³⁷ Истог дана када је издао Инвитуторију Цар се посебним писмом обратио патријарху Арсенију III како би га подстакао да ради као и до тада на збацивању турске власти и одржао Србе у верности Хабзбурговцима. Инвитуторија је у патријархове руке дошла тек у Београду 16. јуна и он је после тога сазвао Збор народних и црквених првака у Београду (28. јун 1690).³⁸ На њему је дато пуномоћје епископу Исаји да оде у Беч, као добар познавалац немачког и латинског језика и да са царем, као угарским и српским краљем, договори да се Србима који би прешли под власт Хабзбурговаца дају права слична онима која су имали у Османском царству, а која су подразумевала: слободно исповедање вере, избор искључиво православног Србина који би био на челу српске цркве, са правом судске јурисдикције над

православним духовним сталежом (која је подразумевала да нико нема право да ухапси и осуди православног духовника осим патријарха) и канонске визитације манастира, цркава, градова и села, како од стране поглавара Цркве, тако и од стране епископа, затим да свештеници, монаси и црквени људи, буду ослобођени од десетка и уконачења војске, да се српске цркве, задужбине српских владара, врате народу (када буду одузете од Турака) и буду под влашћу патријарха, укључујући и њихове поседе (манастирске метохе), као и да патријарх може, тамо где је то потребно, да поставља свештенике и монахе и слободно, без мешања световних власти подиже цркве и манастире.³⁹ Међутим, у Будиму, већ у марту следеће године (1691), у одсуству патријарха, српске старешине су одлучиле да од цара траже постављење и световног владара, српског деспота и то грофа Ђорђа Бранковића. Овај њихов захтев није прихваћен. Истина, цар Леополд је имао сличну жељу и намеру, али она је била другачије мотивисана. Није се рачунало на Ђорђа Бранковића већ је Леополд I, показујући спремност да прихвати избор српског старешине, деспота/војводе, само настојао да осигура што већи број српских војника, који би се око њега окупили. Цар је заказао избор војводе у Будиму за 12. март, али како ту на време нису могли да дођу патријарх и народне старешине, избор је одгођен за касније. О будућем српском војводи прваци су се договорили између 20. и 22. марта, прихватајући жељу Исаије Ђаковића да буде ипак изабран гроф Ђорђе Бранковић. Међутим, како се он налазио под истрагом, Цар је то искористио као објашњење да Бранковић не може бити српски војвода, а да не би одбио Србе од себе дозволио је да (6. или 7. април) изабере подвојводу, док се не докаже грофова невиност. За положај подвојводе било је више кандидата (Јован и Мојсије Рашковић, пуковник Павле Несторовић Дејак, потпуковник Антоније Знорић, официри Продан Штета, Тодор Рупић, Сава Николић, Пана Божић, капетан Страхинија и други), али је на њега изабран, не толико познати Коморанац, Јован Монастерлија,⁴⁰ мада се не зна да ли је то учињено по жељи Двора или Патријарха.⁴¹ Двор је овим потезом изазвао незадовољство грофа Бранковића, који је иначе био револтиран и стога што је сматрао да српски патријарх нема право да на себе преузме световну власт, као што Црква не би требало да ужива ни право кадуцитета, нити десетак.⁴²

И док је, после Инвитуације, Првом привилегијом (21. август 1690) Цар признао Србе као народ (*Natio Rasciana*), узео их под своје окриље, дозволио им употребу старог календара и слободан избор архиепископа „из србског народа и језика“, архиепископу (митрополиту) признао и духовну и световну власт над црквама, манастирима, свеш-

тенством и народом православним, осигурао им право на канонску визитацију у чему их не смеју ометати ни духовне – католичке, али ни световне (војне и грађанске) власти, избегао је обећање из Инвитаторије о избору војводе иако је постојао претендент на ово место у личности Ђорђа Бранковића (интернираног у Бечу као опасног за интересе хабзбуршке куће) и именовао, као што је већ речено, официра Јована Монастерлију за српског подвојводу са ограниченим војним надлежности јер он је ипак био „више заповедник српске милиције него заповедник народа“. Ова привилегија је састављена у аустријској дворској канцеларији у Бечу и потврђена и поновљена исте године од стране Угарске дворске канцеларије.⁴³ Следећом, Протекционом дипломом (заштитним писмом) Леополда I (11. децембар 1690) и Другом привилегијом Леополда I (21. август 1691) Срби су поново изузети од угарске жупанијске јурисдикције и опште надлежности Угарског сабора, третирани као посебан народ, наглашено је да сви од архиепископа као од свог црквеног поглавара зависе и то и у духовним и у световним стварима и да „српски народ остаје под управом и под уредбама својих рођених власти“. Међутим, и овај пут се мислило на евентуално освајање Србије и враћање народа у њу, али су већ Срби савременици, и затим и политички представници и историчари, ову одредбу тумачили као важећу за угарски простор односно Хабзбуршку монархију. Ни у овој привилегији не говори се изричито о праву Срба да одржавају Црквено-народне саборе, али ово право се имплиците подразумева у оквиру права народа и свештенства да сами, из својих редова, бирају свог архиепископа. Управо на овим саборима, у XVIII и XIX веку, одржавала се и обнављала идеја и захтев да се Србима обезбеди оно што су они сами извлачили и закључивали из слова царских привилегија после Сеобе,⁴⁴ а што је било у општем, национално-политичком интересу целог народа, пре свега стицање посебне територије и избор српског световног и црквеног старешине. Стога су Срби, почетком 1692. године, преко владике Ђаковића, подвојводе Монастерлије и пуковника Теодора Рупића тражили ослобођење Ђорђа Бранковића, тврдећи да ће на тај начин поново бити омогућен и покренут српски устанак.⁴⁵

Иако су се обраћали најзначајнијим особама у Царству, канцелару грофу Францу Улриху Кинском, принцу Лудвигу Баденском, чак и кардиналу Колоничу, предлог није наишао на разумевање⁴⁶ и Ђорђе Бранковић је остао у заточеништву, у Бечу и Хебу, од 1689. до смрти 1711. године.⁴⁷ Трећом привилегијом (4. март 1695) Србима је потврђена „слобода духовне управе“, све што је обећано и у претходне две при-

вилегије, Срби су ослобођени свих обавеза према католичкој цркви и држави (Царској комори) и исто је потврђено највишим царским патентима (1698. и 1699), а у међувремену су они одржали збор у Баји (јануар 1694) тражећи компактно насељавање Срба у централну Славонију и северну Бачку под управом својих, народних, световних и црквених старешина. После тога је уследио отпис Дворског ратног савета којим су Срби добили право да населе земљиште Баната али не као „засебну војводину под српском територијалном управом већ само са персоналним повластицама за српске сталеже“ – што је заправо значило да ће бити подложени непосредно краљу и изузети од жупанијских и спахијских дажбина. Ипак, Дворски ратни савет је предлагао Цару да се Бранковићев случај још једном испита (1702) и дефинитивно реши, а аустријски владар је овај посао поверио комисији за Ердељско-влашка питања која је поднела предлог да се Ђорђе Бранковић, у постојећим околностима, задржи у притвору с образложењем да би Бранковићевим пуштањем на слободу порасло његово самољубље, а народ би га највероватније прихватио као свог световног старешину, односно као српског деспота.⁴⁸ На овај начин је заправо отклоњена идеја и намера Срба да добију свог световног старешину односно деспота, крајем XVII и почетком XVIII века. Упркос свему томе, управо и највише захваљујући Ђорђу Бранковићу, оживела је идеја о обнови Српске деспотовине, односно аутономији која подразумева територију. Истовремено је ојачао правно-политички положај Срба јер су, три године после Карловачког мира, у оквиру нових војних граница организованих у три генералата, Хрватском, Славонском и Потиско-поморишском Срби настављали да изграђују свој статус „политичке заједнице са широком управном и судском аутономијом“, док су Мађари истрајавали у опредељењу да због Привилегија, Срби представљају изузетак од закона и да питање правног положаја српског народа може једино да се сматра унутрашњим земаљским и политичким питањем Угарске.⁴⁹

Српским учешћем на страни Бечког двора у гушењу Ракоцијевог устанка (1703–1711) које је подразумевало и ризик националног и биолошког опстанка пречанских Срба, овакви мађарски ставови су унеколико изгубили на значају.⁵⁰ Привилегије Србима, дате од стране Леополда I (1690–1699), кршене су готово континуирано и то одмах после потписивања Карловачког мира, највише због утицаја Католичке цркве на дворску политику према Србима, а посебно захтевима Неоаквистичке комисије на челу са примасом Угарске кардиналом Леополдом Колоничем,⁵¹ али су и потврђиване више пута, током XVIII века и то од стране Јозефа I (1706),⁵² од стране Карла VI (1715),⁵³ затим и Марије

Терезије (1743), иако је Карло VI (1713) унео у привилегије клаузулу да Привилегије важе само „уколико то не буде вређало права других“ чиме је отворена могућност различитог тумачења српских права. Привилегије су потврђиване, али су и сужаване – упркос отпору и протестима представника српског народа, и у периоду од 1718. до 1739. године и касније.⁵⁴ Посебним царским декретима/рескриптима (1729, 1732. и 1734) решено је да се митрополиту одузме дефинитивно световна власт над српским народом и да му се остави једино старешинство над Српском црквом, одузето му је право да посвећује епископе, митрополит и епископи више нису могли обављати канонске визитације уколико се претходно нису пријавили надлежним државним органима који су им давали пасош и пратњу. Србима јесте остављено право да светкују своје празнике по старом календару, али су били дужни да светкују и четири римокатоличка празника – Божић, Ускрс, Духове и Брашанчево. Нису више могли да граде нове цркве нити да поправљају старе без дозволе власти итд.⁵⁵ Дакле, може се с разлогом закључити да су овим царским декретима у великој мери, после готово пола века, умногоме деградирани па чак обесмишљене српске односно дотадашње царске привилегије.⁵⁶

Царица Марија Терезија јесте Привилегије потврдила најпре преко Аустријске дворске канцеларије, а затим и преко Угарске дворске канцеларије и Дворског ратног савета (1743. и 1759) али је статус „Рацке нације“ тумачила искључиво као ствар царске милости и ову нацију је прихватала једино као толерисану, а не и као примљену односно „реципирану“. О српском војводи/деспоту више није било речи, а власт српског митрополита је константно смањивана. Дискриминаторски став, усмерен директно против Привилегија, најочигледније се манифестовао прихватањем 46 законског чланка из 1741. године. Патријарх Арсеније IV је одлазио у Беч, молећи да се потврде Привилегије по формулацији из 1715. године. Најзад, Царица је преко Дворског ратног савета (24. април 1743) и преко Угарске дворске канцеларије (18. мај 1743) потврдила Привилегије, осврћући се на велике ратне заслуге Срба у рату који је иначе био у току. Задржавајући права других (*Salvo jure alieno*) она је објаснила да клаузула коју је унео Јозеф I (1706) о тумачењу Привилегија није на штету српског народа. На српском Црквено-народном сабору који је уследио ради публиковања потврде Привилегија, састављене су и упућене тужбе о кршењу истих, а међу захтевима да Царица узме народ у заштиту од кршења Привилегија у будућности, истакнуто је „...да српска нација нису кметови, него је то један слободан народ“.⁵⁷

У току овог процеса дезавуисања српске, на привилегијама засноване, аутономије од стране Двора, одвијао се готово константан сукоб са мађарским сталежима и њиховим институцијама. О све наведене српске захтеве који су се односили на то да им се призна равноправност и привилегије инартикулишу у законе Угарске, Дијета, која се састајала од 1708. до 1711. и поново 1712,⁵⁸ оглушила се у потпуности, нарочито 1723,⁵⁹ а затим и 1729. године, док је, да би по Србе прилике изгледале све горе, мађарска политика која је упорно тежила сужавању јурисдикције карловачког митрополита и укидању војне границе на угарском простору доносила све конкретније резултате, посебно од 1741. године, када су мађарски сталежи спремно и одважно иступили у одбрану престола Марије Терезије очекујући за то, као један од израза захвалности, и реинкорпорацију поново ослобођених јужних крајева Угарске. Чак и када би се појавиле извесне назнаке да ће српске молбе, чији је смисао био у томе да Привилегије буду инартикулисане у угарско законодавство, на изванредан начин бити подржане и од стране владе, Угарски сабор је у оба наврата (1723. и 1729) показао отворену бојазан да је то пут који води ка стварању „државе у држави“ већ и због тога што би потврдом духовне и световне власти српског митрополита он био признат за поглавара засебне, од Угарске издвојене државе.⁶⁰

Све жалбе српских Сабора, о којима се касније расправљало на конференцијама Аустријске државне и дворске канцеларије, Дворског ратног савета и Дворске коморе, сводили су се на становиште да заступник и бранилац интереса српских верника може и треба да буде српски митрополит али да он не сме да се понаша као поглавар српског народа кад је реч о световним питањима. После укидања Подунавске, Потиске и Поморишке границе (1751), Угарски сабор, после представке коју су царици Марији Терезији упутили хрватски сталежи, донео је 46. члан закона којим је карловачком митрополиту забрањена свака јурисдикција у провинцијалном делу Хрватске и Славоније.⁶¹ Све то није пресудно утицало на ставове свих сталежа српског друштва, грађанских-световних и црквених који су остали јединствени у ставу да су Привилегије потврђиване до тада (до средине XVIII века), које су Србе стављале у „светло високо привилеговане нације“,⁶² дате по старом принципу персоналног права и да представљају поуздану гаранцију одговарајућег политичко-правног статуса, да је у њима садржано признање Срба као политички равноправног народа, посебне заједнице са посебним повластицама, специфичног *corpus separatum*. Због свега тога је приврженост владарима из династије Хабзбурговаца остала део традиционалне српске политике коју су представљали